

УДК 39(470.57=161.2):323.15

БАБЕНКО ВАСИЛЬ

кандидат історичних наук, доцент, директор Уфимської філії Московського державного гуманітарного університету ім. М. О. Шолохова, почесний голова регіональної громадської організації «Республіканський національно-культурний центр українців Башкортостану “Кобзар”» (РФ)

BABENKO VASYL

a Ph.D. in History, an associate professor, the head of the Ufa Branch of the Sholokhov Moscow State University for Humanities, honorary chief of regional social *Kobzar* organization, *Republican National-Cultural Centre of Ukrainians of Bashkortostan* (The Russian Federation)

ПИЛИПАК МАКСИМ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник центру соціокультурного аналізу Інституту стратегічних досліджень Республіки Башкортостан Академії наук Республіки Башкортостан (РФ)

PYLYPAK MAKSYM

a Ph.D. in History, a senior research fellow of the Centre of Socio-Cultural Analysis of the Institute of Strategical Studies of the Republic of Bashkortostan, Academy of Sciences of the Republic of Bashkortostan (the Russian Federation)

ЧЕРНІЄНКО ДЕНИС

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії держави Комітету науки Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан (Нур-Султан)

CHERNIENKO DENIS

PhD in History, Senior Researcher, Institute of History of the State of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Nur-Sultan)

Бібліографічний опис:

Бабенко, В., Пилипак, М., Чернієнко, Д. (2019) Українці в Башкортостані: історико-культурний досвід малої етнічної групи. *Народна творчість та етнологія*, 5 (381), 26–43.

Babenko, V., Pylypak, M., Cherniyenko, D. (2019) Ukrainians in Bashkortostan: Historical-Cultural Experience of a Small Ethnic Group. *Folk Art and Ethnology*, 5 (381), 26–43.

**УКРАЇНЦІ В БАШКОРТОСТАНІ:
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ДОСВІД
МАЛОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРУПИ**

Анотація / Abstract

У статті досліджується історико-культурний досвід життя українців у поліетнічному середовищі Башкортостану. Аналізуються історія заселення краю, демографічні, соціокультурні, ідентифікаційні процеси серед української

спільноти республіки. Українська етнокультурна спадщина розглядається в контексті міжетнічної взаємодії, її впливу з традиційними культурами автохтонних народів.

Башкортостан в силу історичних факторів належав до тих регіонів Росії, де сформувався один із найбільших анклавів українського населення (у 1930-х роках – 100 тис.). За даними перепису 2010 року – 39 875 осіб. Джерельну базу статті, окрім історичних джерел, складають матеріали фольклорно-етнографічних експедицій, що проводилися авторами статті в українських селах республіки в 1970–2016 роках (В. Бабенко) та у 2011–2016 роках (М. Пилипак, Д. Чернієнко). Перша хвиля переселенського руху в Південне Приуралля почалася в 1630-х роках, коли для будівництва фортець на нових південно-східних кордонах Російської держави залучали козаків та селян. У серпні 1739 року було видано указ про переселення в Оренбурзьку губернію «черкас», або українців. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відбулися нові хвилі переселень, сформувалися три основні ареали розселення українців: у Белебейському повіті (52,8 % від загальної кількості українців в Уфимській губернії), у Стерлітамаському повіті (21,29 %), в Уфимському повіті (21,38 %). До початку 1960-х років українське населення традиційно було сільським; за даними 2002 року міські мешканці вже склали 80,14 %. У 1941–1943 роках в евакуації в Уфі перебували Академія наук УРСР (18 наукових інститутів), творчі спілки, театри та провідні музеї. Українські науковці, письменники, актори, співаки, художники зробили значний внесок у розвиток науки і культури Башкирії. Уже в першій чверті XX ст. розпочався процес мовної асиміляції українців за рахунок витіснення української мови з усіх сфер життя.

Ключові слова: Башкортостан, українська спільнота, українська культура, асиміляція.

Historical-cultural experience of Ukrainians' life in polyethnic surroundings of Bashkortostan is investigated in the article. The history of region settlement, demographic, socio-cultural, identification processes among the representatives of Ukrainian community of republic are analyzed. Ukrainian ethno-cultural heritage is considered in the context of interethnic cooperation, its interplay with traditional cultures of indigenous nations.

Because of the historical factors Bashkortostan belongs to those regions of Russia, where one of the largest enclaves of Ukrainian population (in the 1930s – 100 000) has been formed. According to the census figures of 2010 – 39 875 persons. The source base of the article consists of the historical sources, materials of folklore-ethnographic expeditions, conducted by the article authors in the Ukrainian villages of the republic in the 1970–2016 (V. Babenko) and in 2011–2016 (M. Pylypak, D. Cherniyenko). The first wave of the migrant motion to the Southern Ural starts in the 1630s, when the Cossacks and peasants have been attracted to build fortresses on new south-east boundaries of the Russian state. In August, 1739 a decree on the resettling of *cherkasy* or Ukrainians has been issued. In the late XVIIIth – early XIXth centuries new waves of migrations have happened. Three main areas of Ukrainians settling have been formed in Belebeyivskiy district (52.8 % from the total number of Ukrainians in Ufa province), Sterlitamaskiy district (21.29 %), Ufa district (21.38 %). Till the beginning of the 1960s Ukrainian population has been rural traditionally. According to the information of 2002 urban inhabitants make 80.14 %. In 1941–1943 Academy of Sciences of Ukrainian SSR (18 scientific institutes), creative societies, theatres and leading museums have been evacuated to Ufa. Ukrainian scientists, writers, actors, singers, artists have made a considerable contribution to the development of science and culture of Bashkiria. The process of language assimilation of Ukrainians has begun in the first quarter of the XX century through the Ukrainian language suppression from all spheres of life.

Keywords: Bashkortostan, Ukrainian community, Ukrainian culture, assimilation.

Башкортостан у силу історичних факторів належав до тих регіонів Росії, де сформувався один із найбільших анклавів українського населення. Наприкінці 1930-х років тут проживало майже 100 тис. українців. За останні десятиліття кількість українського населення Башкортостану, як і в цілому в Російській Федерації, помітно зменшилася. За даними перепису 2010 року, в республіці проживає 39 875 осіб (за переписом 1989 р. – 74 990; у 2002 році – 55 249). Водночас етнокультурна спадщина саме цієї української спільноти є однією з найбільш досліджених на теренах Росії. Загальна бібліографія з

українознавства в Башкортостані включає наукові й публіцистичні видання й нараховує понад 400 найменувань [11]. Джерельну базу статті, окрім історичних джерел, складають матеріали фольклорно-етнографічних експедицій, що проводилися авторами статті в українських селах республіки в 1970–2016 роках (В. Бабенко) та у 2011–2016 роках (М. Пилипак, Д. Чернієнко).

Перші згадки про українців на території Башкирії зафіксовано в писемних джерелах початку XVII ст. У 1574 році, у місці, де річка Сутолока впадає в річку Білу, було засновано фортецю (з 1586 р. – місто) Уфа.

У 1625–1626 роках там служило два «черкаси», у 1634 році – 13, а в 1636 році їх було лише троє. Постійні українські поселення виникли після зведення Нової Закамської (1731), Яїцької, або Оренбурзької (1734), кріпосних ліній. У серпні 1739 року вийшов указ про переселення в Оренбурзьку губернію «черкасів», або українців.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. соціально-економічна й політична ситуація в Україні спричинила нову хвилю переселень українців на східні землі. У 1815–1858 роках їх чисельність у цих районах зросла від 3,4 тис. до 20,5 тис. У роки Столипінської аграрної реформи (1906–1916) вплив українців у Башкирію збільшився. У 1912–1913 роках в Уфимській губернії їх чисельність досягла 56 923 осіб.

Загалом у Башкирії сформувалися три основні ареали розселення українців: на південному заході – у Белебеївському повіті (52,8 % від загальної кількості українців в Уфимській губ.), на півдні – у Стерлітамацькому повіті (21,29%), у центрі – в Уфимському повіті (21,38 %). Невеликі групи українців розселилися на півночі – у Бірському повіті (4,24 %) і на північному сході – у Златоустівському повіті (0,29 %). У 1939 році в республіці проживало 92 289 українців. У повоєнні роки їхня кількість різко зменшилася: якщо в 1989 році було 17 299 осіб, то за переписом 2002 року – 55 249. Отже, за п'ятдесят років (1939–1989) абсолютна чисельність українців зменшилася на 18,74 %, а за тринадцять років (1989–2002) – на 19 741 осіб (26,32 %), тобто за рік у середньому – на 2,02 %.

До початку 1960-х років українське населення традиційно було сільським. За матеріалами перепису 1959 року, кількість міських і сільських мешканців майже зрівнялася: 49,94 % – у містах, 51,06 % – у селах. За переписом 1979 року, 75 % українців мешкало в містах. У 2002 році серед українців міські мешканці склали 80,14 %, тобто тільки кожний п'ятий українець жив у селі.

Сьогодні українці репрезентовані майже у всіх містах і районах республіки. Найчислен-

ніші групи (на 2010 р.) представлені в містах: в Уфі – 12 485 осіб, Стерлітамаку – 5104, Салаваті – 2381, Октябрському – 1385, Кумертау – 1251, Белебеї – 1039, Давлеканово – 1021, Туймазах – 918, Мелеузі – 773, Ішимбаї – 760, а також у районах: Белебеївському – 1683 особи, Давлеканівському – 1376, Стерлітамацькому – 1056, Чишминському – 1295, Альшеївському – 1087, Мелеузівському – 1025, Уфимському – 830, Благоварському – 730, Іглінському – 665 та Аургазинському – 440. Історичні ареали в розселенні українців збереглися. Крім того, вони зафіксовані в тих містах і районах республіки, де традиційно до 1940-х років не проживали: у Нефтекамську – 630 осіб, Міжгір'ї – 378, Сібаї – 372, Білорецьку – 364, Учалах – 194, Дюртюлях – 76; Благовещенському районі – 262 особи, Бірському – 253, Кугарчинському – 152, Абзеліловському – 87, Краснокамському – 79, Дуванському – 74, Бакалинському – 65, Зіанчуринському – 60, Архангельському – 45, Калтасинському – 43, Білокатайському – 42.

У роки Другої світової війни з України в Башкирію було евакуйовано понад 100 тис. осіб, 20 великих промислових підприємств. У 1941–1943 роках в евакуації перебували Академія наук УРСР (у складі 18 наукових інститутів), Спілка композиторів України, Спілка художників України, Спілка письменників України, а також меморіальні музеї Т. Г. Шевченка, М. М. Коцюбинського. В Уфу перевезли значну кількість національних реліквій: рукописи класиків української літератури (М. Гоголя, І. Франка, Лесі Українки), рідкісні книги XVI–XVIII ст., бібліотеку київського Софійського собору, зокрема й Пересопницьке євангеліє. Там у цей час жили й плідно працювали П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, Ю. Яновський, П. Панч, Н. Рибак та ін. У Башкирію також евакуювали низку театрів (Дніпропетровський музично-драматичний театр, Київський театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, Київський театр музичної комедії, Київський драматичний театр, Мелітопольський театр музичної драми, Миколаївський ляль-

ковий театр). На театральних сценах Уфи виступали З. Гайдай, І. Паторжинський та ін. Там написали свої класичні твори такі відомі композитори, як Г. Верьовка, П. Козицький, М. Вериківський. Г. Верьовка організував всесвітньо відомий хор української пісні, якому присвоїли його ім'я. В Уфі творили класики ХХ ст. в галузі образотворчого мистецтва (О. Шовкуненко, К. Трохименко та ін.). Українські вчені пробудили дослідницький інтерес до своєї національної культури в башкирських майстрів – письменника Г. Амірі, композитора Х. Ахметова та ін.

Уфа стала центром наукового, культурного та літературного життя України. Українські науковці, письменники, актори, співаки, художники зробили значний внесок у розвиток науки і культури Башкирії. Письменники й літературознавці жваво цікавилися творчістю колег, організовували спільні засідання, вечори, лекції, академічні сесії, пленуми, радіопередачі, перекладали твори один одного, видавали періодику, збірники, книги. У 1942 році П. Тичина підготував монографію «Патріотизм у творчості Мажита Гафурі», яку надрукували башкирською мовою. Українською було перекладено твори С. Кудаша, Р. Нігматі, вірші Б. Бікбая, М. Тажи та ін. Тема Башкирії відзначена у творчості В. Сосюри, Н. Рибакі, М. Рильського, П. Тичини. Тему України висвітлено у творчості башкирських поетів і письменників – С. Кудаша, Р. Нігматі, М. Каріма, А. Бікчентаєва, Б. Бікбая, Г. Рамазанова та ін.

У дореволюційних переписах знання рідної мови не фіксували, а перепис 1897 року визначив головним етнічним індикатором національної належності мову, тому було допущено неточності в переписних матеріалах. Однак можна припустити, що всі українці (або майже всі) володіли українською мовою як рідною. За переписом 1926 року, із 76 710 українців республіки рідною мовою назвали українську 59 335 осіб (77,35 %), російську – 19 260 (22,57 %).

Отже, уже в першій чверті ХХ ст. розпочався процес мовної асиміляції українців.

Водночас на цьому етапі етномовні процеси мали суперечливий характер. З одного боку, вони позначилися на нівелюванні етномовних розбіжностей усередині української групи. Поступово відбувалося стирання діалектних особливостей мови різних груп, які переселилися з різних регіонів України, випрацьовувався загальний місцевий діалект української мови, серед якого виокремилися локальні говірки. Їхньою особливістю є превалювання того чи іншого українського діалекту залежно від регіону виселення з України: подільського, київського, чернігівського, полтавського тощо. З другого боку, відбувався процес витиснення з усіх сфер, у тому числі й із сімейно-родинного життя, української мови російською.

Сучасна етномовна ситуація в нащадків українських переселенців характеризується зменшенням питомої ваги осіб, які вважають українську мову рідною, відповідно, збільшенням кількості українців, котрі визнають рідною російську й інші мови народів Башкирії. За переписом 2002 року, 55 249 українців володіють російською мовою, що становить 99,5 % від загальної кількості українців. З 1989 року частка українців, які володіють російською, збільшилася на 6 %. При цьому володіння українською мовою засвідчили лише 19 726 осіб, що становить близько 35,7 % від загальної кількості українців. У 1989 році рідною українську мову або другою в спілкуванні назвали 37 400 осіб, або 49,87 % від усього українського населення; у 1979 році українською мовою володіли 40 364 українці, або 53,41 %, а в 1970 році – 44 871, або 59,04 % від загальної кількості українців республіки. Між переписами 1970 і 1989 років частка українців, які володіють українською, зменшилася на 10,83 %, за тринадцять років пострадянського періоду – на 14,17 %. В Альшеївському, Белебеївському, Давлеканівському та інших районах, де немає шкіл з вивченням української мови, кількість українців упродовж 1979–2002 років зменшилася майже вдвічі, тоді як у районах, де є школи з викла-

данням української, цей відсоток нижчий: в Аургазинському – на 32,96 %, Благоварському – на 36,83 %, Стерлітамакському – на 25,14 %, Чишминському – на 37,28 %. У 1989 році із 74 990 українців, які проживали в Башкирії, рідною мовою вважали українську 30 802 особи (41,08 %), російську – 43 947 (58,6 %). Башкирську рідною мовою вважають 56 осіб (0,07 %), татарську – 119 (0,16 %), інші мови – 66 (0,09 %). Як «другою мовою» вільно володіли українською 6598 осіб (8,8 %), російською – 25 818 (34,43 %), башкирською – 149 (0,2 %), татарською – 536 (0,71 %), іншими мовами – 212 (0,28 %). Українську мову сприймали як рідну або «другу» 37 400 осіб (49,87 %), російську – 69 765 (93,03 %), башкирську – 205 (0,27 %), татарську – 655 (0,87 %), інші мови – 278 (0,37 %).

Означений процес демонструє міжетнічне зближення українців з іншими народами республіки, насамперед з російським етносом, а також їхню поступову етномовну асиміляцію в російському середовищі. Цьому сприяли певна спорідненість мов українців і росіян, високий ступінь дисперсності розселення українців у республіці, превалювання за чисельністю російського населення і відповідно мови в громадському житті Башкирії, висока питома вага міжнаціональних шлюбів (понад 90 %), а також відсутність до недавнього часу українських шкіл та класів, книжок, газет, радіо, телебачення, ізоляваність від України і політичні чинники. Мова тюркомовних сусідів вплинула на мову українців менше. Запозичення зводяться до окремих слів або висловів, уведених у мову разом із включенням до обігу речей (предметів), які вони позначають: зняряддя праці – «сабан», напої та страви – «салма», «біляш», «учпочмак», «буза», «кулама», «кумис», «чак-чак», окремі слова – «малай», «айда», «бабай», деякі вислови – «алла бирса», «фальян-туган». Це пов'язано з різкими відмінностями синтаксичних і лексичних систем української від башкирської і татарської мов. Багато слів тюркського походження

органічно ввійшли до складу української мови ще за контактів українців з тюрками з прадавніх часів: «гарба», «гайда», «кабак», «кавун», «килим», «майдан» та ін. Проникнення тюркської лексики в мову українців відбувалося не тільки від тюркомовних народів, але й через російську мову.

За віросповіданням українці в Башкортостані наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. належали до православ'я. Лише деякі були греко-католиками. Під час Першої світової війни значна частина біженців, котрі прибули із Західної України, належала до католицької церкви східного обряду. Рівень релігійності українців був досить високий. У перше десятиріччя проживання на чужині вони намагалися власним коштом звести культові споруди (церкви й каплиці). У хатах розміщували багато ікон, особливо цінували привезені з України.

Релігія органічно поєднувалася з повсякденним життям і сільськогосподарським річним циклом. Віруючі відзначали всі релігійні свята, дотримувалися постів і застережень, релігійних звичаїв та обрядів, здійснювали паломництва тощо. Був розповсюджений культ Спасителя – Ісуса Христа, Божої Матері – Діви Марії, Трійці. З неабиякою повагою ставилися до св. Миколая Чудотворця Мерлікийського, апостолів Петра і Павла, Пантелеймона-цілителя, Георгія Побідоносця, Іоанна Хрестителя, Василя Великого.

У нових умовах поширилося вшановування чудотворних Казанської і Табинської ікон Божої Матері, яким особливо поклонялися на Уралі й у Поволжі. Релігійний фанатизм у віруючих українців був відсутній.

У радянську епоху кількість вірян значно зменшилася. По всіх українських селах, окрім Костянтино-Олександрівки Стерлітамакського р-ну, церкви знищили або пристосували під господарські потреби. У с. Верхній Кульчум Єркекеївського району утворили «Спілку воїнських безбожників» («Союз воинствующих безбожников»). Усередині християнства відбувався перерозподіл віруючих між різними течіями.

Нині спостерігається повернення до релігії. Збудовано храми в с. Антонівка Мелеузівського району (на честь Антонія Печерського), у с. Золотоношка Стерлітамакського району (на честь Різдва Богородиці). Святиню своїм коштом збудував виходець із цього села М. Кийко. Діє храм у с. Степанівка Аургазинського району. У 90-х роках ХХ ст. відновили Троїцьку церкву – пам'ятку архітектури республіканського значення в с. Троїцьке (Іваненково) Благоварського району. Поблизу з українськими поселеннями Сердюки, Парафіївка, Малинівка Белеб'ївського району відновлюють храм на честь Іллі-пророка. При храмі засновано жіночу монастирську обитель. На місці знищеного с. Верхній Кульчум Єрмекеївського району встановлено поклонний хрест і каплицю на честь Животворящої Трійці. Багато священників, іноків й інокій серед кліру Башкортостанської метрополії є українцями. На тлі послаблення позицій православ'я простежується зміцнення впливу протестантських сект. Деякі з них (Церкву Христа на р. Білій (м. Уфа), Євангельських християн-баптистів (м. Уфа), Адвентистів сьомого дня (м. Сібай) тощо) очолили українці.

Українці належали до переселенців-власників, були також орендаторами державних і приватних земель. Для придбання землі переселенці об'єднувалися в артілі й товариства. Купували землю за допомогою Селянського поземельного банку. Землю розподіляли між членами товариства залежно від внесеного паю. Власником землі вважали голову сім'ї – чоловіка, як виняток – жінку (матір чи дружину) або сина. У разі відокремлення з батьківського господарства сина, йому, за взаємною домовленістю, визначали частку спадщини. Коли донька виходила заміж, батьки також могли дати їй у придане наділ землі. Право власності на землю, придбану за допомогою позики в Селянському банку, до розрахунку по ній було обмежене, а сама земля, будівлі й навіть майно передавали в заставу банку. Забороняли передавати землю в чиншове й орендне

користування, відчужувати її, рубати ліс, передавати й зносити будівлі тощо. Велика оплата позики знищувала господарства селян. Вони були змушені продавати хліб, а половина сімей не могла заpastися хлібом до наступного року. Орендна плата за землю була досить високою й постійно зростала. На початку ХХ ст., у зв'язку зі зростом попиту на землю, орендну плату підвищили до 6 пудів зерна і 6 крб за десятину, тоді як наприкінці ХІХ ст. за одну десятину орної землі платили 1–3 крб, а за одну десятину покосів – 1–2 крб. Бідняки розпродували частину своїх земель, що їх скуповували заможні члени товариств або ж щойно прибулі переселенці.

Панівною системою землеробства в українців було три- і чотиріпілля, у передових господарствах – багатопілля. Землю обробляли заводським, а також традиційним для українців двоколісним дерев'яним плугом. У лісовій зоні використовували косулю або соху. Під впливом місцевих землеробських традицій поступово почали застосовувати більш легкий плуг – сабан. Перед посівом землю обробляли драпаком. Сіяли вручну, з мішка, який перекидали через плече («узір»), інколи – із солом'яного або лубкового кошика, широкого відра – «пудівки» (площата пудівка). Перед Першою світовою війною в заможних українців з'явилися кінні сошникові й навіть дискові сіялки, що розповсюдилися в 1920-х роках. Буряк сіяли за допомогою ручної сіялки, картоплю саджали під сабан, косулю, лопату. Землю після сівби обробляли дерев'яними боронами, а після Першої світової війни використовували металеві (заводські) – «зигзаг». Архаїчним способом обробляли землю на цілині, – сіючи просо і льон, площу заволочували гіллям. Після посіву землю прокатували дерев'яними або кам'яними катками. Основними землеробськими культурами українців було жито і пшениця, вирощували також ячмінь, просо, овес, горох тощо. Окрім зернових, обробляли технічні й кормові культури: коноплі, льон, тютюн, картоплю, буряк, соняшник і т. ін.

Українці в Башкирії займалися городництвом і баштанництвом. Прополювання зернових культур здійснювали вручну, коренеплодів – мотигами. Українці застосовували штучне запилення за допомогою довгої пенькової мотузки, яку розтягнуто у вітряну погоду двоє людей носили полем. Наприкінці XIX – на початку XX ст. урожай з полів збирали за допомогою кіс, рідше – серпів. До кіс кріпили грабки, рідше – лучок (приспособлення для більш акуратного складання колосків у рядках). Перед Першою світовою війною в заможних господарствах набули поширення жатки, снопов'язалки, жниварки-самоскидки, лобогрійки. Хліб у снопах складали в «хрести» (15 снопів), «напівкопи» (30 снопів), «копи» (60 снопів), перевозили в крите гумно («клуна»), де молотили ціпами або молотарками. Очищали зерно за допомогою великого шкіряного решета («грохит»). Зерно також провіювали на вітрі. Застосовували ручні або кінні віялки.

Тваринництво в господарстві українців Башкортостану відіграло допоміжну роль. Вони розводили коней, корів, овець, свиней, рідко – кіз. Узимку худобу тримали в стійлах, улітку виганяли на пасовиська; коней і велику рогату худобу випасали і в нічний час. На південному сході (сучасний Хайбулінський р-н) під впливом башкирів поширилося відгінне вівчарство. Робочою худобою були коні й воли. М'ясо й молоко тварин використовували для приготування їжі, вовну і шкіру – для виготовлення одягу та взуття. В українців було розвинуте птахівництво (кури, качки, гуси, інколи – індки). Птицю тримали в хлівах і землянках.

Українці також займалися бджільництвом, деякі методи якого вони перейняли в башкирів (під час роїння бджіл вивішували в навколишніх лісах навощені колоди і дуплянки для приманки «вільних» роїв). Поширеним було збирання меду диких бджіл. На відміну від башкирів, в українців бджільництво було більш розвинене: вони займалися пасічним утриманням бджіл, застосовували рамкові вулики. Пізніше розповсюдилися багатокорпусні вулики і вулики-лежаки,

що давало змогу зменшити природне роїння. На зиму бджіл ховали в темнику, іноді вулики залишали просто неба, попередньо утеплити одягом і засипавши снігом. При цьому бджіл намагалися забезпечити на зиму медом. Якщо в гнізді було мало меду, то проводили зимове підгодовування.

Мисливство й рибальство широкого застосування в житті українців в Башкирії не мали. Ці промисли, особливо рибальство, були дещо поширені на північному сході республіки, а також на берегах великих річок та озер. На зайців, лисиць, вовків полювали за допомогою капканів, силець, сіток, ям-пасток, на водоплавну й борову птицю – за допомогою собак. Поширеними в українців були рушниці з накладними капсулями. Рибу ловили вудками з волосінню, яку плели з кінського волосу, сітками, волоками, саками та ін. На вудку ловили головаю, харіуса, форель, підлящика, миня та ін. Як приманку використовували черв'яків, коників, хліб, варену пшеницю, горох. Миня ловили на «рогульку» з м'ясною приманкою.

З-поміж переселенців-чоловіків були бондарі, гончарі, ковалі, шорники, майстри з обробки шкур (шкурники, кожем'яки), кравці, ткачі та ін. Жінки займалися ткацтвом, вишивкою, плетінням мережив. Пряли українці на самопрялках і за допомогою веретена на прялках (кужіль з дінцем). Українці не вмівали робити повстяних валянків, тому перейняли це ремесло в росіян. Також українці володіли різьбою по дереву.

Торгівлею переселенці займалися побіжно. На базари, ярмарки вивозили зерно, борошно, овочі, худобу, птицю. На виручені кошти купували сільськогосподарський реманент (плуги, косарки, віялки), рідше – матеріали для пошиття одягу, посуд, предмети домашнього вжитку. Майже всюди було розповсюджене відхідництво, більш розвинуте в місцевостях, що лежали близько до міст і залізниці, а також у районах зі слабким розвитком землеробства. Воно мало сезонний характер.

Українські поселення на території Башкирії засновували в різних природно-геогра-

фічних, соціально-економічних і етноконтактних умовах, що сприяло виникненню своєрідних особливостей у їхньому плануванні й забудові. На формування типів поселень впливали регіональні традиції переселенців – вихідців з різних історико-етнографічних територій України. Українці Башкирії розселялися, як правило, у низьких, не затоплюваних місцинах: поблизу битих шляхів, водоймищ, у балках. Іноді поселення засновували на вододілах, оскільки зручніші місця були заселені іншими народами. Найменування поселення українці намагалися за назвами місць їхнього походження: Нефорошанка, Санжарівка, Парафіївка, Шарівка, Золотоношка, Кахновка, Хотомля, Дніпровка, Новоукраїнка, Терешківка, Харківка, Київка, Чернігівка, Полтавка, Черкаси, Катеринославка, Волинка, Тавричанка, Софіполь тощо. Контакти з місцевим тюркським населенням сприяли найменуванню українських сіл тюркськими назвами: с. Антинган (башкир. форма – Атинган) Хайбулінського району, с. Чубукаран – Белебеївського, с. Шайхали – Благоварського. Село Верхній Кульчум Єрмекеївського району спочатку мало назви Олександрівка і Золотоношка, потім його найменували Верхнім Кульчумом, за назвою р. Кульчумки, а присілок Кам'янець-Подільського товариства, який лежав біля гирла р. Кульчумки, назвали Нижнім Кульчумом. Подібне явище відбулося також із с. Тавричанка – центром Кизильської сільської ради Альшеївського району, яке частіше називають Кизильським.

Планування поселень українців було вуличним або однорядним, інколи – кварталним або квартално-вуличним. Садиба мала дві неоднакові частини – менша (перед будинком) виходила на вулицю (двір). Тут само розміщували господарські будівлі. Більшу частину займав город. Садибу, за винятком ділянки, на якій культивували картоплю, обгороджували тином.

Традиційне житло українця-переселенця – це хата, яка була центром садиби. Для зведення хати і господарських будівель вико-

ристовували різноманітний будівельний матеріал: у лісових районах – дерево, у лісостепових – дерево і глину, у степових – глину і камінь. Нині основним будівельним матеріалом є дерево. Із середини 60-х років ХХ ст. набула поширення цегла. Підлога в хаті була традиційно земляною (долівка); заможні селяни настилали й дерев'яну. Вікна – невеликих розмірів, віконниці навішували в хатах також лише заможні селяни. Сьогодні вони є скрізь. Двері – одностулкові. Печі клали із сирцевої або обпаленої цегли, інколи робили вальковими. Тепер користуються комбінованою піччю з плитою.

Інтер'єр житла тривалий час зберігав традиційні особливості. Біля входу, по праву або ліву руку, «чолом» до вікна ставили піч із лежанкою. Від лежанки до протилежної стіни був спеціальний поміст – нари з дощок (піл, полук), на яких спали. «Полатей» українці не знали. У передньому куті, по діагоналі від печі, висіли ікони, стояв стіл. Біля стін наглухо кріпили лави. На іконах, стінах, над вікнами, на дзеркалі розвішували розшиті рушники. Біля вікна стояла скриня. Це була парадна частина житла. На стіні біля входу розставляли кухонне начиння: полиці або шафу для посуду («судник»), до стіни кріпили лавку для відер з водою. Вечорами кімнату освітлювали скіпкою або примітивним світильником – каганцем. Заможніші селяни використовували свічки й газові лампи.

Набір господарських споруд на подвір'ї українського переселенця залежав від їхнього призначення та рівня достатку. Для утримання худоби будували спеціальні хліви («стайні»). Окремо зводили хліви для свиней, птиці, бджоляники – для бджіл, а також лазні. Для перероблення та збереження зерна будували клуні або риги – криті токи, амбари; для зберігання овочів – погреби, часто з додатковою спорудою над лазом – погребняком.

Головним джерелом у системі харчування українців в Башкортостані були продукти рослинного походження, натомість продукти тваринного походження відігравали дру-

горядну роль. Повсякденною стравою була каша (пшоняна, гречана, ячмінна, вівсяна, горохова). Готували також киселі, які варили з вівсяної крупи і крохмалю, квашу – з ячмінного, житнього і гречаного солоду, інколи з пшеничного борошна. Поширеною була затірка. Готували галушки, кльоцки, вареники, пельмені (запозичили від місцевого населення). Хліб випікали з квасного тіста (із житнього та пшеничного борошна). На свята пекли пироги із сиром, капустою, яйцями та рисом, морквою, картоплею, буряком, ягодами (польові суниці, полуниці), м'ясом тощо. Готували також млинці, деруни (картопляники). З перших страв традиційно був борщ зі свіжої зелені, свіжої або кислої капусти. Під впливом росіян в українців почали готувати капустак («щі») і холодник («окрошка»). З овочевих страв найпопулярнішою була картопля: печена, варена, смажена, тушкована. Сьогодні широко розповсюджені овочеві салати, гарніри, соуси. М'ясні традиційні страви – це ковбаси, голубці, фаршировані м'ясом і спеціями шлунок поросят (кендюх, сальтисон, ковбух), холодець. Яйця в їжу вживали курячі, інколи – качині (лише в тісто). Свіжу рибу споживали смаженою або варили юшку (уху). З напоїв вживали хлібний і буряковий квас (сирівець), компот із сухофруктів (узвар). Широко популярним був чай.

Основною формою сімейного колективу на колишній Батьківщині була проста, або мала, сім'я. У нових умовах відбулося відродження нероздільних сімей, що давало змогу вчасно виконувати господарську роботу, поєднувати її з іншими заняттями. Нероздільна, або велика, сім'я була трьох типів: батьківська, братська, складна, або мішана. Нероздільні сім'ї об'єднували членів по лінії батька. Основою такої сім'ї були патріархальні традиції. На чолі її стояв батько, за його відсутності – старший брат, інколи другий або третій по старшинству. Головування жінки мало місце лише в малих неповних сім'ях з неповнолітніми дітьми. Усім господарством керували батьки. Голова сім'ї був її

представником перед громадою – «миром». Він мав представницькі повноваження, відповідав за членів своєї сім'ї. Поступово нероздільні сім'ї, покращивши своє матеріальне становище (накопичення коштів, придбання ґрунту), розпадалися. Батьки залишалися на старому обійсті, сини будувалися на новому місці. Усю власність, яка належала сім'ї, ділили на загальносімейну (ґрунт, худоба, хата, господарські будівлі, сільськогосподарський реманент, гроші, продукти харчування тощо) і особисту (одяг, взуття, прикраси, деякі речі особистого користування тощо). Право на спадщину загальносімейної власності мали сини. Молодший син традиційно залишався з батьками, тому отримував більшу частину зі спадщини. Дочок, окрім особистого майна, при взятті шлюбу наділяли посагом (ґрунт, худоба, сільськогосподарське знаряддя). Господинею в домі була мати або дружина голови такої сім'ї. Вона керувала всією роботою в хаті. Особливий стан щодо голови сім'ї займав, згідно з порядком передачі спадщини, старший син – його заступник і помічник. На відміну від сина, зять-приймак у сім'ї був безправний («собака у приймах був да хвіст одбув»). Прийняття в сім'ю було непоширеним явищем. У приймаки йшли парубки з бідних сімей або сироти. Якщо в сім'ї не було синів, то приймацтво набувало форми усиновлення. Стан невістки в сім'ї чоловіка був також неоднозначний. Розлучалися сімейні пари рідко. Традиційно серед чоловіків і жінок існував розподіл праці, але, на відміну від татар, башкирів, росіян-старовірів, він був не такий чіткий.

Для українських переселенців характерні ендогамні (у межах етносу) шлюби. У перші десятиліття їхнього проживання на нових землях, там, де українці селилися дисперсно, вони брали шлюб з представниками інших етносів, насамперед з росіянами і білорусами. Рідше їхніми шлюбними партнерами були мордва, чуваші («мордва та чуваші – люди наші»). Шлюб намагалися брати з представниками аналогічного вірос-

повідання. Представників інших конфесій як шлюбних партнерів не розглядали. Перші мішані шлюби з мусульманами зафіксовано наприкінці 1930-х – на початку 1940-х років. На сучасному етапі роль міжнаціональних шлюбів в етнічних процесах українців в Башкортостані різко зростає. Сьогодні такі шлюби становлять понад 90 % від усіх зареєстрованих. Зростання кількості національно-змішаних шлюбів і сімей є показником не лише культурно-побутового зближення українців з народами регіону, але стає активним чинником цього зближення.

Жінки в минулому народжували зазвичай вдома – на печі. Часто дітей народжували в полі під час жнив або сінокосу, на току під час молотби, у стайні тощо. Пологи приймала баба-повитуха, «баба-пупорізка». При важких пологах для полегшення процесу народження повитуха вдавалася до різноманітних дій: розплітання кіс породіллі, розв'язування вузлів у хаті, переступання чоловіка через ноги і вливання води зі свого рота в рот дружині. В особливо складних випадках замовляли службу Божу, відчиняли Царські врата в церкві. Добрим знаком було народження дитини вранці, у першій половині дня. Дітей, які народжувалися в «сорочці», уважали «поцілованими» долею. «Сорочку» зберігали як оберіг. Плаценту («місце», «место») закопували в потаємному місці: у сінях, дворі, на городі («де люди не ходять»). Пуповину зберігали в прискринку, рідше – за іконами. У чотири-шість років дитині давали розв'язати на пуповині вузол. Якщо їй це вдавалося відразу, то вважали, що вона буде розумною («розум собі розв'язав»). Через один-два дні жінки збиралися «на зубок», «бабину кашу». Похрестити немовлят намагалися якнайшвидше. Кажали, що нехрещена дитина часто хворіє, є «нечистою». Хрещення супроводжувалося сімейним святом – хрестинами. У куми вибирали найближчих родичів (братів, сестер) або чужих (друзів, знайомих). Уважали, що до сорока днів після пологів породіллі була «нечистою». По закінченні цього тер-

міну вона приходила до церкви, де читала «очищувальну» молитву, сповідалася і причащалася («на сороковий день молитву у церкві приймала, шість поклонів біла»). Поширеною в українців Башкортостану була традиція обдаровувати дитину, коли в неї виростав перший зуб. Робить це той, хто побачив зуб першим. До сьогодні в українців збереглися обрядодії першого року життя дитини: «розрізання пут», «пострижини». На такий захід запрошували родичів, хрещених батьків, друзів, бабу-повитуху, сусідів. Усі присутні ножицями зістригали з голови дитини пасма («урізали волосся») й обдаровували її подарунками. При випаданні в дитини молочного зуба його кидали в підпічок зі словами: «Мишка, мишка, на тобі зуб простий – дай мені золотий». Українці й нині іноді підтримують традицію щодо заборони викидати обстрижене волосся й нігті (не тільки дітей, але й дорослих) – («можуть наврочити», «щоб злидні лиха не нароби-ли», «буде голова боліти»). За радянського часу обряди, пов'язані з народженням і вихованням дитини, спрощувалися, трансформувалися й зовсім зникали. Замість хрещення проводили урочисту реєстрацію новонародженого в сільраді, хрестини було замінено на «октябрини».

Весільний обряд українців в Башкортостані мав такі складники: сватання, знайомство з господарством нареченого («оглядини»), передвесільний час, дівич-вечір, переїзд нареченої в дім нареченого, власне весілля, відвідання молодими учасників весілля на їх запрошення («зазови»), післявесільні обряди, які певною мірою збережено всюди. Наприкінці XIX ст. – у першій третині XX ст. сватання і весілля проводили, урахувавши релігійні свята, – від Покрови (14 жовтня) до Михайла (21 листопада), від Різдва до Великого посту. Улітку весілля гуляли рідко. Не справляли весіль у піст і в травні.

Українці в Башкортостані дотримувалися похоронного обряду. У хаті, де був покійник, переселенці завішували дзеркало тканиною. Померлого обмивали на підлозі. Загально-

прийнятою традицією було обмивання тіла померлих чоловіків чоловіками, жінок – жінками. В обмиванні дозволялося брати участь родичам покійного. Виконання всіх інших робіт (виготовлення домовини, копання могили, участь у винесенні тіла) близьким родичам заборонялося. Померлого одягали в новий одяг, приготовлений заздалегідь. Нині одяг купують. Покійника клали на лавку головою до червоного кута («покутя»), під ікони, ногами до дверей. Домовину виготовляли в перший день після смерті людини з дерева будь-якої породи, окрім осики. Було заведено відвідувати покійного, прощатися з ним. Ховали небіжчика третього дня. Перед тим, як виносити тіло з хати, здійснювали панахиду, а потім прощалися з покійним. Вносили тіло між дванадцятою й чотирнадцятою годинами, зазвичай на руках, ногами вперед. Після поховання присутні влаштовували невеликі поминки, розрізали рушники, на яких несли покійного, і роздавали тим, хто ніс хрест, домовину й віко. Після повернення з кладовища влаштовували обід. Традиційними поминальними стравами були кутя, сита, млинці, борщ, локшина, каша, компот (узвар), кисіль. Усіх учасників похорону найближчі родичі померлого обдаровували хустками, рушниками, милом, шарпетками тощо. Поминали небіжчика на дев'ятий і сороковий день після смерті, у пів року, рік і на третю річницю.

Річний цикл життєдіяльності українського селянина визначався землеробством і розпочинався з Різдвяно-новорічних свят. Перед Різдвом, 6 січня, відзначали Святу вечерю. До святкового столу готували дванадцять пісних страв, обов'язковими з яких були кутя і млинці, а також узвар. На покуті ставили різдвяного снопа – дідуха. Спиртного не вживали. До першої зірки не їли. Діти розносили святкове частування своїм бабусям і дідусям, а також хрещеним батькам. Уранці хлопчики ходили «славити Христа». Їх обдаровували грошима, пригощали. У Різдвяний вечір дорослі (колядники) колядували, у руках носили дерев'яну «звізду», оздоблену

кольоровим папером, стрічками. Колядників також обдаровували, частували в господі. На Маланку ворожили, водили «козу», або «Маланку», відзначали Щедрий вечір. У народній традиції ці свята об'єдналися в одне свято – Щедрий вечір, або свято Маланки. На Старий Новий рік, або свято Василя, уранці хлопчики ходили посівати (обсипали хату зерном), влаштовували катання на конях і з піснями та вигуками їхали «на прогін». Увечері («на щадру») ходили щедрувальники, виконували щедрівки. Традиційними персонажами «щадри» були Коза, Циган, Лікар, Відьма, Дід. 19 січня святкували Водохреща (Водохрестя, Хрещення Господнє, Богоявлення Господнє). Напередодні свята підставали (Голодна кутя), готували пісний стіл. Під ранок на річці святкували воду. На Стрітіння (15 лютого) намагалися спостерігати за погодою. Уважали, що цього дня весна зустрічається із зимою. Якщо погода була теплою і сонячною, то й весна мала бути теплою і сухою; якщо ж було морозно або йшов сніг, то очікували весну холодною та вологою.

Завершальним зимовим святом була Масляна (Сиропуст, Сирна неділя), яку святкували за вісім тижнів до Великодня. На Сирному тижні м'яса не їли, вживали страви з молочних продуктів. На відміну від росіян, Масляну українці в Башкортостані відзначали менш пишно. Звичаї катання на конях, стрибання через вогнище серед українців поширилися під впливом російської традиції.

Перший день Великого посту називали «Жилавий», «Жиляний», «Чистий» понеділок. У цей день купалися – вважалося, що його потрібно зустріти чистими. Із Чистого понеділка до Великодня молодь не збиралася на вечорниці, а якщо збиралася, то не співала й не танцювала. Уранці жінки нічого не варили. У печах випалювали горщики від залишків жиру. Готували лише житні коржі – «жиляники», які й споживали в цей день.

14 березня – день Преподобної мучениці Євдокії (Явдохи). За народною традицією –

перший день весни. Люди також спостерігали за погодою: якщо було тепло, танув сніг («курка повинна була напиться води на дорозі»), то літо буде теплим; якщо морозно або йшов сніг, – літо буде холодним і вологим. 22 березня – день Сорока святих мучеників Севастійських (у народі – «Жайворонки») – кренделі у вигляді пташок і пригощали ними дітей. Діти з «жайворонками» в руках залазили на стайні й, підкидаючи їх у руках, «закликали» весну. 30 березня – день Преподобного Олексія, Людини Божої, або, як кажуть у народі, – Теплою Олексі. У цей день вода повинна піти з гір. 7 квітня святкували Благовіщення Пресвятої Богородиці. Цього дня заборонялося працювати («на Благовіщення пташка гніздечко не в'є, дівка косу не плете»).

Великий піст, який тривав упродовж семи тижнів, ділив на дві рівні частини Середохресний тиждень. У середу господині на честь свята Христа пекли «хрести» із жита. Під час сівби їх розкладали на ріллі, а потім розламували і з'їдали. За тиждень до Паски – Вербна неділя. На згадку про урочистий в'їзд Ісуса Христа в Єрусалим в церквах обов'язково святити вербу. У Вербну неділю легкими ударами освяченої верби (з побажанням здоров'я, довгих щасливих років життя) будили тих, хто ще спав. В останній тиждень перед Великоднем, особливо із четверга до суботи, належало суворо поститися. До Чистого, або Великого, четверга прибирали в хаті – білили, мили вікна, усе начиння, прикрашали оселю рушниками, застеляли стіл новою скатертиною тощо. У Страсну п'ятницю не можна було нічого робити. У суботу, напередодні Паски, пекли калачі (паску), фарбували яйця. У Великодній ранок примічали, чи під час сходу «грає» сонце. Існувало повір'я, що сонце «грає» ще тільки на Благовіщення. Уранці діти йшли христосуватися – у духовних урочистих піснеспівах і віршах прославляли Христа («славили Христа»). Молодь влаштувала гуляння з іграми, танцями, піснями

тощо. Наступної неділі святкували Красну гірку. Цього дня діти і молодь розважалися. Розпочинався весняно-літній сезон весіль.

На другому тижні після Великодня, у понеділок, українці навідували могили родичів на цвинтарі (Гробки, або Проводи). Було заведено христосуватися з померлими. Жінки голосили – оплакували покійних. Потім проводили богослужіння, після якого накривали загальний стіл, за звичаєм на землі, якщо було сухо. Стелили скатертини і розставляли страви, напої – пригощали один одного.

На Трійцю (Зелені свята) помешкання як усередині, так і ззовні прикрашали гіллям дерев. Підлогу встеляли травою, на підвіконнях і столі ставили букети квітів. Молодь влаштувала на вулиці гуляння. За тиждень розпочинався Петрівчаний піст, який тривав до свята Петра і Павла (12 липня). За народними віруваннями, у ніч на 7 липня (Івана Купайла) розквітає папороть, виростає розрив-трава. Молодь ішла на берег річки, озера або ставка. Дівчата водили танок, співали купальських пісень, пускали по воді віночки. Завершували Купальську ніч розпалюванням вогнищ і стрибанням через них. Існувало повір'я, що на Петра і Павла ягнята перестають ссати матку, а зозуля перестає кувати («зозуля Петром подавилася»).

Жнива розпочинали зажинками та частуванням у полі. З першого зерна випікали хліб і ним пригощалися. Завершували жнива обжинками. Останній сніп урочисто везли з поля. За народними уявленнями, літо закінчувалося Спасом («прийшов Спас – рукавички припас»).

Українці в Башкортостані, як і всі православні, святкували Маковея (14 серпня), Спаса (19 серпня), Першу Пречисту – Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня). Після Маковея починався Успенський піст. На 11 вересня припадає свято Усікновення Голови Пророка, Предтечі та Хрестителя Господнього Іоанна, або Головосіка. Цього дня віруючі не брали в руки ножа, сокири тощо, навіть хліб ламали руками. Суворо дотримувалися посту. Наступні свята –

Різдво Пресвятої Богородиці (21 вересня) і Покрова Пресвятої Богородиці (14 жовтня) відзначали як церковні.

Після Покрови потрібно було шаткувати капусту («прийшла Покрова – рубай капусту»). Розпочинався шлюбний період. Дівчата, бажаючи вийти заміж, зверталися у своїх молитвах до Богородиці: «Свята Покровонько, покрий мою головоньку!». Після Михайла (21 листопада), за народними прикметами, – «санний путь». Закінчувався рік Пилипівкою – Пилипівським, або Різдвяним, постом. Усі релігійні свята, які припадали на цей період, серед них – Андрія і Миколи Зимового, відзначали також як церковні. Жодних розваг під час посту не допускали. Лише примічали, що «Сави-Варвари ночі драли – день наставляли», бо від них вже збільшувався день і зменшувалася ніч. Свята в різний період проживання українців у Башкортостані відзначали неоднаково.

Фольклор українців Башкортостану репрезентований усіма жанрами. Значне місце посідають казки (побутові, чарівні, про тварин), перекази, легенди, биліни. Зафіксовано побутування романсів, балад, а також соціально-побутових, сімейно-побутових, ліричних та історичних пісень. Календарно-обрядовий фольклор представлений колядками, щедрівками, веснянками; поширені афористичні жанри, приурочені до Нового року, Різдва, Водохреща. У весільній обрядовості збереглися ритуальні, величальні, ліричні пісні та пісні-насмішки. На сучасному етапі дослідження в українців Башкортостану поширеним є ліричний і сімейно-побутовий фольклор; календарний і обрядовий поступово виходять з ужитку. Поховально-поминальний обряд містить виконання голосінь, духовних гімнів, віршів, читання молитов. За мелодійністю найдавнішими є календарні, обрядові та ігрові пісні, а також народні плачі і голосіння, які відрізняються від пісень імпровізаційним складом і речитативною мелодією. До середини ХХ ст. фольклор був невід'ємною складо-

вою духовної культури українців в Башкирії, основним фактором збереження етнічної свідомості та етнодиференціюючим маркером. Він виконував консолідуючу місію щодо українців, які переїхали з різних місць України (Полтавської, Чернігівської, Київської, Волинської, Подільської, Харківської, Таврійської губ.), був джерелом історичної пам'яті (історичні пісні), сприяв збереженню традицій (календарний і сімейно-обрядовий фольклор), духовному (ліричні та побутові пісні), педагогічному (дитячий фольклор) та національно-патріотичному вихованню (історичні пісні про боротьбу українського народу за незалежність). У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. роль фольклору, його вплив на збереження етнічної самосвідомості збільшилася.

До 50-х років ХХ ст. зберігається певною мірою як матеріальна, так і духовна традиційна культура українців, а в подальшому простежується розмивання традицій: посилюється акультурація, яка переростає в асиміляцію, міжнаціональні запозичення, вплив радянської культури. Це приводить до того, що саме фольклор стає головним фактором збереження самоідентичності українців. До 1950–1960-х років він ще активно використовувався в обрядах (як календарних, так і сімейних), у побуті, під час свят тощо. У репертуарі носіїв українського фольклору старшого віку налічувалося від кількох десятків до сотень зразків різних жанрів. Виконання пісень відрізнялося автентичністю. Починаючи з 1970-х років, під впливом різних факторів фольклор виходить з активного духовного життя. Автентичних носіїв стає дедалі менше, фольклор продовжує активно існувати тільки в місцях компактного проживання українців і в ареалах, де вони становлять значну частину населення. На сьогодні фольклор (як традиційний) зберігається якраз у тих населених пунктах, де українське населення є численним (с. Золотоношка Стерлітамакського р-ну, с. Степанівка Аургазинського р-ну, с. Раївка Альшеївського р-ну). Відразу після переселення в

українців превалювали традиції, привезені з Батьківщини.

У нових етнокультурних умовах відбувалося проникнення у святкову обрядовість іншонаціональних компонентів; скорочення, спрощення й переосмислення багатьох обрядів; контамінація обрядових дій. Чимало свят зникло. Нині вони набувають більш розважального характеру. 13 січня 1990 року було створено Товариство шанувальників української культури «Кобзар» (з 1992 р. – Республіканський національно культурний центр українців Башкортостану «Кобзар»). В основі діяльності Центру – ідеологія демократичного націоналізму: пріоритет загальнолюдських цінностей, рівність усіх народів, визнання національних почуттів кожної людини природними й священними. Головною метою Центру є відродження, розвиток, пропаганда української мови й культури як у фольклорних, так і в професійних формах виявлення. Завдяки ініціативі й активній безпосередній участі Товариства в Башкортостані традиційно щорічно (до 2014 року) проводили Шевченківські дні («Шевченківський березень»), День української писемності та мови, дитячо-юнацький фестиваль «Червона калина», фестиваль українського народного мистецтва «Ой, радуєся, Земле!»; на республіканському рівні відзначали релігійні свята: Різдво, Великдень, Івана Купайла. Працює близько 20 українських самодіяльних колективів, шість із них мають звання «народний» – хор «Кобзар» (м. Уфа), ансамбль «Барвінок» (м. Стерлітамак), хор «Дніпро» (м. Мелеуз), колектив СБК с. Казанка Альшеївського району, фольклорний ансамбль «Червона калина» (с. Санжарівка Чишминського р-ну), ансамбль «Вербиченька» (с. Антонівка Мелеузівського р-ну), «Зоряний світ» (с. Золотоношка Стерлітамакського р-ну), «Хуторок» (с. Язиково Благоварського р-ну).

У музеях Уфи неодноразово організовували виставки українського декоративно-прикладного мистецтва. Так, у 1990 році в Музеї

інтернаціональної дружби на високому рівні відбулася виставка «І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь!», у 1992 році в Художньому музеї ім. М. В. Нестерова проведено виставку «Українська писанка», 1993-му – «І рушник вишиваний...», а 1994 року в Музеї етнографії народів Башкортостану – «Думи мої, думи мої...». Виставку із фондів Київського музею українського образотворчого мистецтва «Український натюрморт» організовано в Меморіальному будинку-музеї С. Т. Аксакова. Постійно діючі експозиції, присвячені українському побуту і культурі, відкрито в Національному музеї Республіки Башкортостан (м. Уфа), у Народному музеї етнографії подружжя С. А. і Н. С. Зирянових у с. Юматово Уфимського району, краєзнавчому музеї с. Золотоношка Стерлітамакського району і музеї Аургазинського району.

При Українській національній недільній школі ім. Т. Г. Шевченка і середній школі № 9 Кіровського району м. Уфи діє єдиний, зареєстрований у РФ, Музей сучасного українського образотворчого мистецтва. У школах, де вивчається українська мова, також створено куточки з українським етнокультурним компонентом. Вивчення рідної мови розпочали 1993 року в загальноосвітніх школах с. Золотоношка Стерлітамакського і с. Санжарівка Чишминського районів. Щоправда, у 1990 році при Товаристві «Кобзар» почала діяти спочатку суботня, а згодом – недільна українська школа. Першим учителем української мови став Н. Чумало, уродженець Львівської області, інженер за фахом. Сьогодні в місцях компактного проживання українців у Башкортостані в низці шкіл увели як предмет українську мову й літературу, а в м. Уфі діють дві недільні українські школи. Недільна школа працює і в м. Салаваті. Середня школа з вивченням української мови № 9 Кіровського району Республіки Башкортостан наказом міністра освіти отримала статус Республіканської української базової школи, але у 2014 році викладання української мови там

було припинено. На 2008 рік із 4115 учнів української національності, які навчалися в школах республіки, 283 (6,9 %) вивчали українську мову; для них обладнали чотири кабінети української мови. На базі Золото-ніської СЗОШ створено навчально-виховний комплекс – школу-дитячий садок, яким об'єднали загальноосвітню школу та сільський дошкільний заклад. Вивчення української мови в дитячому садку ропочинається з трьох років і за двогодинною програмою. У 1–4-х і 10–11-х класах вивчають рідну мову за двогодинною, а в 5–9-х – за тригодинною програмою. Відкрито українську групу в дитячому садочку м. Салавата. У жовтні 1994 року в м. Уфі вперше в східній діаспорі організовано Башкирську республіканську спілку професійних українських учителів, яка одночасно є відділом Всесвітньої спілки професійних українських учителів із центром у м. Лос-Анджелесі (США). У 2014 році Спілка припинила свою діяльність. Її головним завданням було об'єднати зусилля професійних учителів українців зі створення національної української школи в діаспорі. Успіхи в організації вивчення історії, мови та культури в школах Башкортостану мали широкий резонанс і дістали високу оцінку не лише там, а й в Україні, США, Канаді, Австралії, інших країнах. На базі освітніх закладів з українським етнокультурним компонентом проведено чотири Всеросійські навчальні семінари з проблем викладання предметів українознавчого циклу в школах РФ (1994, 1996, 2002., 2008 рр.).

У 1993–1995 роках в Уфі виходила щомісячна газета для урало-поволзьких українців «Криниця». З березня 1994 року по травень 1997 року по республіканському радіо періодично в ефірі звучала українською мовою радіопрограма «Обрій». У 1993 році в Уфі зареєстровано Науковий центр україністики, який опублікував низку книжок з історії, етнографії, фольклору, мови українців Башкортостану, а також про зв'язки між Україною і Башкортостаном. У 1999 році центр закрили, проте наукові дослідження

з української тематики тривають (видано понад п'ятнадцять найменувань наукових праць, монографій і збірників). Здійснено понад десять фольклорно-етнографічних експедицій. Протягом 2010–2014 років у м. Уфі діяла Міжрегіональна громадська організація «Наукове товариство українців ім. Т. Г. Шевченка». У 1995 році розпочав роботу Союз українок Башкортостану «Берегиня», який поставив за мету активізацію участі українок у підвищенні їхньої ролі в національно-культурному розвитку українців в Башкортостані, у збереженні народних традицій для виховання високодуховних дітей, які знають і люблять свою культуру, мову, свою прабатьківщину – Україну, водночас є гідними громадянами країни, у якій вони живуть. Проводиться робота над створенням дитячих і молодіжних українських організацій. 11 квітня 1998 року відбувся I з'їзд української молоді Республіки Башкортостан, на якому ухвалили рішення про створення Союзу української молоді Республіки Башкортостан «Беркут», проте у 2002 році Союз припинив діяльність. Упродовж 2005–2013 років працював Союз української молоді Башкортостану, заснований 2005 року. Нового імпульсу щодо збереження й розвитку української мови та культури надало створення (відповідно до указу Президента Республіки Башкортостан) на базі с. Золотоношка Стерлітамакського району Республіканського українського історико-культурного центру, у складі якого нині працює сільський Будинок культури, єдина в РФ базова бібліотека з обслуговування українського населення в Башкортостані, сільський краєзнавчий музей, загальноосвітня середня школа, дитячий садок. У 1998–2015 роках своєрідним науковим, освітнім і культурним центром зі збереження, розвитку і пропаганди української мови й культури була Уфимська філія Московського державного гуманітарного університету ім. М. О. Шолохова.

Контакти українців Башкортостану з українцями як материкової України, так

Респондентка в інтер'єрі української хати. с. Санжарівка Чишминського р-ну Республіки Башкортостан (РФ). 2019 р. Світлина М. Пилипака

Свято хліба. с. Золотоношка Стерлітамакського р-ну Республіки Башкортостан (РФ). 2016 р.

Свято Дня матері. с. Золотоношка Стерлітамакського р-ну Республіки Башкортостан (РФ). 2017 р.

В. Бабенко під час польової роботи. с. Боголюбівка Чишминського р-ну Республіки Башкортостан (РФ). 2016 р. Світлина М. Пилипака

Покуть. с. Санжарівка Чишминського р-ну
Республіки Башкортостан (РФ). 2019 р.
Світлина М. Пилипака

Хата. с. Миколаївка Міякинського р-ну
Республіки Башкортостан (РФ). 2012 р.
Світлина М. Пилипака

Хлів. с. Дніпровка Міякинського р-ну
Республіки Башкортостан (РФ). 2012 р.
Світлина М. Пилипака

і діаспори сьогодні значно зміцнилися. Центр «Кобзар» був колективним членом Об'єднання українців Росії (м. Москва) і Федеральної національно-культурної автономії «Українці Росії» (м. Москва) до їх закриття за рішенням суду (2010). Центр «Кобзар» також входить до Української всевітньої координаційної ради (м. Київ). Він є однією з найавторитетніших національних українських організацій не лише в РФ, але й у всій східній українській діаспорі. Про його

діяльність знають і на території колишнього СРСР, і в далекому зарубіжжі (США, Канада, Австралія, Бразилія, Аргентина, Польща, Румунія та ін.). Щирі партнерські відносини налагоджені з башкирським національним центром «Дуслик» (м. Київ), а також національними об'єднаннями, які працюють у Башкортостані, зокрема в Уфі. Центр «Кобзар» є співзасновником і членом Республіканського центру національних культур «Дружба» та «Асамблеї народів Башкортостану».

Список використаних джерел

1. Бабенко В. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтнической среде. Уфа, 1992.
2. Башкирская энциклопедия : в 7 т. Т. 6. Советы народного хозяйства / глав. ред. М. А. Ильгамов. Уфа, 2014. 544 с.
3. Башкортостан. Краткая энциклопедия. Уфа : Научное издательство «Башкирская энциклопедия», 1996. 672 с.
4. Завези од мене поклон в Україну... Фольклор українців Башкортостану. Уфа : Изд-во Филиала МГОПУ им. М. А. Шолохова в г. Уфе, 1999.
5. Кузеев Р. Происхождение башкирского народа. Этнический состав, история расселения. Москва, 1974.
6. Народы Башкортостана. Уфа, 2014.
7. Народы Башкортостана: историко-этнографические очерки. Уфа: Гилем, 2002, 480 с.

8. Песенный фольклор украинских переселенцев в Башкирии / состав., вступ. ст. В. Я. Бабенко, Ф. Г. Ахатова. Киев : Музична Україна ; Уфа, 1995. 240 с.
9. Українці Башкирії : у 2 т. Т. 1 / [голов. ред. Г. Скрипник, наук. ред. В. Бабенко; відп. ред. Д. Чернієнко] ; упоряд. Ю. Сіренко, І. Чернієнко, Л. Єфремова, М. Пилипак. Київ ; Уфа, 2011.
10. Черниенко Д. А., Пилипак М. А. Село Казанка и украинцы Альшеевского района. К 120-летию села Казанка, 30-летию народного украинского фольклорного ансамбля «Чаровницы». Уфа : Изд-во УФ МГГУ им. М. А. Шолохова, 2012. 134 с.
11. Чернієнко Д. Розвиток українознавства в Башкортостані: досвід та сучасний стан. URL : <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=2201>.

References

1. BABENKO, V. *Ukrainians of Bashkiria SSR: behaviour of a small ethnic group in polyethnic surroundings*. Ufa, 1992.
2. ILKHAMOV, M. *The Bashkir Encyclopedia. In Seven Volumes*. Ufa: Bashk. Encycl., 2010, vol. 6: *Advices on Economic Planning*, 544 pp.
3. *Bashkortostan: A Concise Encyclopedia*. Ufa: Nausnoye izdatelstvo «Bashirskaya entsyklopediya», 1996, 672 pp.
4. *While Being in Ukraine, Please, Give My Kind Regards to It... The Folklore of the Bashkortostan Ukrainians*. Ufa: Izd-vo Filiala MGOPU im. M. A. Sholokhova v g. Ufe, 1999, p. 14.
5. KUZEEV, R. *An origin of Bashkiria people. Ethnic structure, history of settling*. Moscow, 1974.
6. *Nations of Bashkortostan*. Ufa, 2014.
6. *Nations of Bashkortostan: Historical and Ethnographical Essays*. Ufa: Gilem, 2002, 480 pp.

8. BABENKO, V., F. AKHATOV, compilers and preface's authors, *Song Folklore of Ukrainian Immigrants in Bashkiria*. Kyiv: Musical Ukraine, 1995, 240 pp.
5. SKRYPNYK, H., BABENKO, V., CHERNIYENKO, D., eds. *Ukrainians of Bashkiria: in two volumes* (compiled by Yu. SIRENKO, I. CHERNIYENKO, L. YEFREMOVA, M. PYLYPAK). Kyiv; Ufa, 2011, Vol. 1.
11. CHERNIYENKO, D., M. PYLYPAK. The Village of Kazanka and Ukrainians of Alshey District. On the Occasion of the 120th Anniversary of the Village of Kazanka and the 30th Anniversary of the Folk Ukrainian Folkloric Group «Charovnitsy». Ufa: Izd-vo UF MGGU im. M. A. Sholokhova, 2012, 134 pp.
6. CHERNIYENKO, D. *Ukrainian Studies development in Bashkortostan: experience and current state*. Available from: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=2201>.